

۸) گاه‌شماریهای یهودی و مسیحی

موضوع بررسی تداخل هر کدام از گاه‌شماریهای یهودی و مسیحی با گاه‌شماریهای عالم اسلام و نیز رواج آنها در سرزمینهای اسلامی، فرآیندی است که خط سیری جداگانه در مورد هر یک از این گاه‌شماریها را به وجود آورده است. در حالی که به سبب مجاورت جوامع یهودی با جمعیت تازه مسلمان و نیز سابقه حضور آنها در سرزمینهای اسلامی، منابع متعددی از این گاه‌شماری سخن گفته‌اند، گاه‌شماری مسیحی تنها در چند قرن گذشته مورد توجه کشورهای اسلامی قرار گرفته و حضور آن در سنت تاریخ‌نویسی اسلامی به هیچ وجه با گاه‌شماری یهودی مقایسه‌شدنی نیست.

گاه‌شماری یهودی در اصل نوعی گاه‌شماری شمسی - قمری است و کبیسه‌های آن نیز درست برابر دوره کبیسه‌گیری نوزده‌ساله شمسی - قمری بابلی است که بویژه در زمان هخامنشیان در ایران رواج داشته است (در مورد این گاه‌شماری در زمان هخامنشیان نک: بخش ۴، قسمت الف: ۲)؛ یعنی، اعمال هفت‌ماه کبیسه در نوزده سال. اما الزام استفاده‌کنندگان از گاه‌شماری یهودی در اجرای به موقع بعضی شعائر دینی با اوقات خاصی از روزهای هفته و فصلهای خاصی از سال باعث پیچیدگیهایی در این گاه‌شماری شده و در عین حال آن را یکی از دقیقترین گاه‌شماریهای رایج در میان نوع بشر کرده است. در گاه‌شماری یهودی شبانه‌روز از موقع غروب خورشید آغاز می‌گردد (د. جودائیکا، ج ۵، ستون ۴۳) و هر ساعت به ۱۰۸۰ بخش مساوی با نام «حیلَق» (ابوریحان بیرونی، ۱۳۶۲ ش، ص ۷۰) تقسیم می‌شود. ماه نیز از لحظه مقارنه آغاز می‌گردد که در عبری به آن ملاد/میلا، به معنای تولد، گفته می‌شود (د. جودائیکا، همانجا). با ترتیب خاصی، هر ماه ۲۹ یا ۳۰ روزه است (برای آگاهی از این ترتیب نک: ابوریحان بیرونی، ۱۹۲۳، ص ۵۲؛ خوارزمی، ص ۴) و تعداد روزهای سال نیز، ۳۵۳، ۳۵۴ یا ۳۵۵ روز در سالهای عادی (به ترتیب، با نامهای ناقصه، معتدله و تامه؛ ابوریحان بیرونی، ۱۹۲۳، ص ۵۷) و ۳۸۳ یا ۳۸۴ یا ۳۸۵ روزه، در سالهای کبیسه، می‌باشد.

سال با نخستین روز ماه تشری، موسوم به «رُوش هاشانا» ۸۷ (روز سال نو؛ د. جودائیکا، ج ۵ ستون ۴۴؛ در متون اسلامی رایش هاشنا، مقدسی، ج ۴، ص ۳۷) شروع می‌شود. رُوش هاشانا هرگز نباید با روزهای یکشنبه، چهارشنبه و جمعه مصادف گردد تا دو روز تعطیل پشت سرهم مانع معیشت قوم یهود نگردد. همچنین در تعیین رُوش هاشانا چهار عامل (در عبری: دَهِیوت، به معنای مانع) دخیل‌اند تا روزهای دیگر در گاه‌شماری یهود که بر اساس تعیین رُوش هاشانا و با شمارش از این روز تعیین می‌گردند با روزهای تعطیل برخورد نکنند. اعمال هر یک از این دهیوتها، یا جمع دو یا حتی هر چهار دهیوت، ممکن است باعث شود رُوش هاشانا تا دو روز به تعویق بیفتد؛ از جمله روز دهم تشری نباید به جمعه و یکشنبه و هفتمین روز سوکوت (بیست و یکم تشری، روز هُشانا رَبا) نباید به شنبه بیفتد (برای آگاهی از سایر دهیوتها نک: د. جودائیکا، همانجا).

از نظر موقعیت فصلها (به عبری تکوفت/تقوفات)، در ماه نیشان خورشید در اعتدال بهاری، در تموز در انقلاب تابستانی، در تشری در اعتدال پاییزی و در تَبِت در انقلاب زمستانی قرار می‌گیرد (همان، ج ۵، ستون ۴۶)؛ ازینرو، در حالی که در گاه‌شماری فصلی - کشاورزی یهود، سال از نیشان آغاز

می‌گردد، در گاه‌شماری مذهبی، اول تشری آغاز سال محسوب می‌شود. در موقعیتهای تاریخی گوناگون، بعضی زمانهای دیگر، از جمله اول ماه ایلول یا نیمه ماه شباط، نیز آغاز سال به شمار می‌آمده‌اند (نیلسون، ص ۲۷۴). نام ماههای سال در این‌گاه‌شماری عموماً همان نام ماههای گاه‌شماری بابلی است اما تا پیش از زمان اسارت یهودیان در بابل نام ماههای کنعانی باستان و نیز صورت شمارشی ماهها کاربرد داشته است (برای نامهای کنعانی، که تنها چهار نام باقی مانده و به دست ما رسیده است نک: د. جودائیکا، ج ۵، ستون ۴۸)؛ ازینروست که در بعضی مواضع کتاب مقدس (مثلاً کتاب حزقیال نبی، ۱:۱، ۸:۱؛ کتاب زکریای نبی، ۸:۱۹؛ کتاب دوم تواریخ ایام، ۲:۳۰) از ماهها، نه با نام آنها، بلکه با شماره آنها یاد شده است.

مبدأ گاه‌شماری یهودی (زمان آفرینش عالم به زعم یهودیان) ۴۳۸۲ سال پیش از مبدأ گاه‌شماری هجری محاسبه می‌شود. این مبدأ را نویسندگان متقدم اسلامی (مثلاً حمزه اصفهانی، ص ۷۷) نیز ذکر کرده‌اند. در عین حال، باید در نظر داشت که به سبب ماهیت شمسی - قمری گاه‌شماری یهودی - که طول سال را در یک دوره نوزده ساله با طول سال در همین مدت در گاه‌شماریهای شمسی برابر می‌کند - اختلافی که حمزه اصفهانی ذکر کرده، اکنون بین گاه‌شماری هجری و یهودی صادق نیست. محمدبن موسی خوارزمی (ص ۲-۹) و ابوالحسن قاینی (ص ۲-۶) نیز درباره گاه‌شماری یهودی مطالبی ذکر کرده‌اند. در نمونه‌های متعددی از زیجهای دوره اسلامی نیز بخشی به بررسی این گاه‌شماری اختصاص دارد (مثلاً محمدبن ایوب طبری، گ ۳ - ۳ پ؛ سنجر کمالی، گ ۱۰ پ - ۱۱ ر). محمدبن ایوب طبری (نک: گ ۵ ر - ۵ پ)، همانند بسیاری از دانشمندان اسلامی، به هنگام محاسبه روزها و ماهها و تعیین کبیسه در گاه‌شماری یهودی این محاسبه‌ها را از مبدأ گاه‌شماری ذوالقرنینی (= سلوکی)، نه یهودی، انجام داده است. از میان دانشمندان اسلامی، ابوریحان بیرونی بیش از همه درباره این گاه‌شماری مطالبی نوشته است. به طوری که بسیاری از دانسته‌های امروزی درباره ماهیت این گاه‌شماری در جوامع اسلامی، مدیون نوشته‌های اوست (نک: ابوریحان بیرونی، ۱۳۷۳ - ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۸۰-۲۲۷؛ همو، ۱۹۲۳، ص ۵۲ - ۵۹). او (۱۳۷۳ - ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۸۳ - ۱۹۸) جدولهای متعددی درباره آغاز ماههای این گاه‌شماری در هر یک از روزهای هفته، چگونگی آغاز سال در هر یک از سالهای ناقصه، معتدله یا تامه و روزهای مهم در این گاه‌شماری ترتیب داده است.

در مورد استفاده از این گاه‌شماری در اسناد تاریخدان اسلامی، آنچه مهم به نظر می‌رسد رواج استفاده از گاه‌شماری سلوکی به جای گاه‌شماری یهودی است، چنانکه سنگ‌مزاری در بیت‌المقدس، متعلق به ۳۶۷ هجری قمری با گاه‌شماری سلوکی، نه گاه‌شماری یهودی، تاریخگذاری شده است (نک: <گزارش تاریخی کتیبه‌های عربی>، ج ۵، ص ۱۲۶-۱۲۷؛ برای آگاهی بیشتر درباره گاه‌شماری یهودی نک: د. جودائیکا، ج ۵، ستون ۴۳ - ۵۳). در مورد تطبیق این گاه‌شماری نیز مالر (ص ۵۲۶ - ۶۰۳) روزهای آغاز ماههای یهودی را بین سالهای ۴۰۱ تا ۵۹۵۰ یهودی (۲۴۰-۲۱۹۰ میلادی) تطبیق و جشنهای هر ساله گاه‌شماری یهودی را در همین دوره زمانی (ص ۶۰۹ - ۶۲۷) به دست داده است. یوسف ستاره‌شناس، پژوهشگر معاصر، نیز گاه‌شماریهای هجری شمسی، هجری قمری،

میلادی و یهودی را بین سالهای ۱۲۷۸ تا ۱۴۰۴ شمسی / ۱۳۱۷ - ۱۴۴۴ قمری / ۱۹۰۰ - ۲۰۲۶ میلادی / ۵۶۶۰ - ۵۷۸۶ یهودی تطبیق داده و در جدولهایی عرضه کرده است (ص ۵۹ - ۱۸۷).

گاه‌شماری میلادی یا مسیحی صورت تکمیل شده گاه‌شماری رومی است که به سبب تطبیق نداشتن گاه‌شماری رومی با فصول و حرکت قهقرایی آنها در طول سال به وجود آمد. گاه‌شماری رومی نیز بر اساس گاه‌شماری مصری باستان، که گاه‌شماری شمسی بود، به وجود آمد (نک: عبداللهی، ۱۳۶۵ ش، ص ۳۶ - ۳۸). اصلاح گاه‌شماری رومی، ارکان گاه‌شماری میلادی را پدید آورد. این اصلاح در زمان ژولیوس (یولیوس) سزار، سردار مشهور رومی (حک ۱۰۲ - ۴۴ ق م)، صورت گرفت. گاه‌شماری جدید از سال ۴۵ ق م رسمیت یافت و بعدها به نام ژولیوس سزار (یولیوس قیصر) به گاه‌شماری یولیانی/قیصری مشهور شد. طول سال در این گاه‌شماری ۳۶۵ روز و ۶ ساعت محاسبه و قرار شد در هر چهار سال یک روز به عنوان کبیسه به سال افزوده شود (همان، ص ۳۸). در زمان آوگوستوس، نیز در این گاه‌شماری اصلاحاتی صورت گرفت، شامل ترتیب تعداد روزهای ماه و اضافه شدن روز کبیسه به آخر ماه فوریه. اما مهمترین اصلاح در این گاه‌شماری، جابجایی آغاز سال از ۲۵ مارس به اولین روز ماه ژانویه بود ولی این تغییر آغاز سال تا قرن‌ها مقبولیت عمومی نیافت. با این جابجایی ترتیب شمارشی نام ماهها، که تا این زمان در نام ماههای میلادی وجود داشت، از بین رفت و ماههایی که نام آنها بیان‌کننده مرتبه شمارشی آنها در رتبه‌های هشتم، نهم و دهم سال بود به عنوان ماههای دهم، یازدهم و دوازدهم قرار گرفتند (همان، ص ۳۹).

در زمان حکومت کنستانتین اول (امپراتور روم: ۲۲۸-۳۳۷ میلادی) و در سال ۳۲۱ میلادی، هفته یکی از ارکان گاه‌شماری شد (همان، ص ۴۲). در این زمان، مبدأ این گاه‌شماری، که سیر تکاملی خود را از زمان سزار آغاز کرده بود، آغاز حکومت دیوکلتیانوس (در منابع اسلامی، مثلاً ابوریحان بیرونی، ۱۹۲۳، ص ۱۳۷: دقلطیانوس)، امپراتور روم، بود. بین‌التاریخین این گاه‌شماری در منابع گوناگون اسلامی ضبط شده است (ابوریحان بیرونی، همانجا، بین‌التاریخین این گاه‌شماری را با چند گاه‌شماری دیگر ضبط کرده است). در سال ۵۲ میلادی، راهبی رومی به نام دیونوسیوس اکزیگوس، در محاسبه‌ای قهقرایی، تاریخ میلاد مسیح علیه‌السلام را برابر ۲۲ دسامبر سال یکم میلادی محاسبه کرد و از این زمان این تاریخ به عنوان مبدأ گاه‌شماری میلادی مورد پذیرش کلیسای روم قرار گرفت و رسمیت یافت (عبداللهی، ۱۳۶۵ ش، ص ۴۴) اگرچه مدتها طول کشید تا این گاه‌شماری در سراسر اروپا پذیرفته شود.

موضوع تعیین مبدأ این گاه‌شماری فقط بر اساس محاسبه دیونوسیوس و بر اساس روش قهقرایی مورد پذیرش می‌باشد، چرا که برابر نوشته کتاب مقدس (انجیل متی، ۱: ۲) عیسی مسیح علیه‌السلام در زمان حکومت هیروودیس (هرودس اول ملقب به هرودس کبیر، ۳۷ تا ۴ ق م) به دنیا آمده است؛ بنابراین، موضوع مبدأ گاه‌شماری میلادی تنها از روی محاسبه، نه بر اساس قراین تاریخی، تأیید می‌گردد. تا ۱۵۸۲ میلادی، روش اعمال کبیسه در این گاه‌شماری همان روش مورد نظر سزار (اعمال یک روز کبیسه در هر چهار سال) بود اما چون طول متوسط سال شمسی با طول متوسط مورد نظر منجمان عهد سزار اختلاف داشت (برای آگاهی از این اختلاف نک: ریاحی، ص ۴)، جمع

این اختلاف بین این طولهای متوسط تا ۱۵۸۲ میلادی باعث به وجود آمدن ده روز اضافی در این گاه‌شماری شده بود. با دستور پاپ گرگوریوس سیزدهم (دوره‌پایی: ۱۵۷۲-۱۵۸۵ میلادی) این ده روز اضافی را از این گاه‌شماری حذف کردند و روز پس از چهارم اکتبر ۱۵۸۲ را پانزدهم اکتبر خواندند و در آن گاه‌شماری، روش خاصی برای آرایش کبیسه‌ها وضع شد. این گاه‌شماری به گاه‌شماری گرگوری شهرت یافت (نک: عبداللهی، ۱۳۶۵ ش، ص ۳۸-۴۸). آگاهیهای معدودی درباره این گاه‌شماری در آثار نویسندگان متقدم اسلامی وجود دارد. در حالی که نام ماههای این گاه‌شماری با عنوان گاه‌شماری رومی در موارد مختلف ذکر شده است (فرغانی، ص ۳-۴؛ ابوریحان بیرونی، ۱۹۲۳، ص ۵۰؛ نیز نک: جدول ۱۰) اشاره‌های مختصر و البته متفاوتی درباره مبدأ این گاه‌شماری وجود دارد.

مسعودی (ج ۲، ص ۳۴) تولد عیسی مسیح علیه‌السلام را ۳۹۹ سال پس از پادشاهی اسکندر، و ابوریحان بیرونی (۱۹۲۳، ص ۱۷) این مدت را ۳۰۴ سال ذکر کرده است. حتی نویسندگان مسیحی ساکن در سرزمینهای اسلامی تاریخهای مورد نظر خود را عموماً با گاه‌شماری سلوکی و هجری بیان نموده‌اند (مثلاً یحیی بن سعید انطاکی، متوفی ۴۵۸؛ ص ۱۰۲، ۱۶۹). مهمترین کاربرد گاه‌شماری مسیحی بر روی اسناد تاریخدار دوره اسلامی، استفاده از این گاه‌شماری بر روی مجموعه سکه‌های عرب - بیزانسی است که در عکا، در حدود ۱۲۵۰ میلادی / ۶۴۸ هجری قمری، ضرب شده است (برای آگاهی از نمونه‌هایی از این سکه‌ها نک: سلیم عرفات مبیض، ص ۱۸۶).

جدول ۱۰ - نام ماههای سال در گاه‌شماری میلادی که در آثار نویسندگان اسلامی، گاه‌شماری

رومی معرفی شده است.

۱	پِنواریوس
۲	فیراریوس
۳	مارطیوس
۴	افلیریوس
۵	مایوس
۶	یونیوس
۷	یولیوس
۸	اوغسطوس
۹	سبتمبریوس
۱۰	اوقطومبریوس
۱۱	نوامبریوس
۱۲	دسپتمبریوس

بجز این، کتیبه‌ای به زبان عربی، اما تاریخگذاری شده با گاه‌شماری میلادی، در صحرای سینا، متعلق به سال ۱۶۳۲ میلادی/۱۰۴۱-۱۰۴۲ هجری قمری وجود دارد (نک: <گزارش تاریخی کتیبه‌های عربی>، ج ۱۱، ص ۱۰۰). در قرن بیستم میلادی گاه‌شماری مسیحی در بسیاری از کشورهای اسلامی رسمیت و رواج یافت؛ از جمله در کشور ترکیه، با رسمیت یافتن این گاه‌شماری از سال ۱۳۰۴ ش/۱۹۲۵ سکه‌های بسیاری مورخ به تاریخ میلادی ضرب شد (برای آگاهی از نمونه‌هایی از این سکه‌ها نک: آرتوک، ج ۲، ص ۷۴۸-۷۵۷).

بعضی فرقه‌های یهودی یا مسیحی از گاه‌شماریهای اختصاصی خود استفاده می‌کرده‌اند. نمونه‌ای از این گاه‌شماریهای فرقه‌ای، که سندی از آن در سرزمینهای اسلامی وجود دارد، مربوط به گروهی از مسیحیان ساکن در منطقه سیناست که مبدأ گاه‌شماری آنان ۱۱۱۳ سال پیش از مبدأ گاه‌شماری یهود می‌باشد. سندی که در آن از این گاه‌شماری استفاده شده، سنگ‌مزار یکی از مقدسین این فرقه (متوفی ۶۲۶ هجری قمری) است (نک: <گزارش تاریخی کتیبه‌های عربی>، همانجا).